

Başkurt Modernleşmesi Sürecinde Möhemetselim Ömötbaev (1841-1907)

Mukhametsalim Omotbaev (1841-1907) in the Process of Bashkir Modernization

Murat Özşahin*

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Rusya Müslümanları için bir reform dönemidir. Maarifçilik ile başlayan bu dönem, sonrasında Ceditçilik akımına evrilir ve Rusya Müslümanları çağdaş bilgi ve düşüncelerle rekabetçi bir kimlik kazanırlar. Bu dönemi yaratanlar ise evvela reformist mollalar ve Müslüman asilzâdelerin Rus okullarından mezun olup Çarlık hizmetinde memuriyette bulunan çocuklarıdır. Möhemetselim Ömötbaev de Rus askerî eğitimi ile yetişip pek çok sahada Başkurt kültürünün, edebiyatının, eğitiminin gelişimi için kalem tutan bir isimdir. Eserleriyle o; din adamı, şair, arşivci, tercüman, araştırmacı, etnograf, topograf, tarihçi, pedagoğ, dilci gibi pek çok unvan taşır. Ayrıca Başkurt halkının yaşadığı haksızlıkları da eserlerinde dile getirir. Buna karşın Ömötbaev'in Türk dünyası aydınları arasında anılmadığı görülür. Bu çalışma, Ömötbaev'in modernleşme sürecindeki yerini göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada şiirleri dışında 11 eseri ve yazılarının içeriği tanıtılıp değerlendirilmiştir.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü
mozsahin35@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2135-0985
Afyonkarahisar / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Möhemetselim Ömötbaev / Ümidbaev, Başkurt, modernleşme, Türk dünyası, ceditçilik.

Abstract

The second half of the 19th century was a period of reform for Russian Muslims. This era began with the educationalist (maarifçi) movement, which later evolved into the idea of jadidism. During this period, Russian Muslims developed a competitive identity based on modern knowledge and ideas. The key figures driving this change were reformist mullahs and the children of Muslim aristocrats who graduated from Russian schools and served as officers in the Tsarist administration. Mukhametsalim Omotbaev received a Russian military education and contributed to the development of Bashkir culture, literature, and education in various fields. He held many titles, including mullah, poet, archivist, translator, researcher, ethnographer, topographer, historian, educator, and linguist. In his works, he also spoke out about the injustices faced by the Bashkir people. However, it is noteworthy that Omotbaev is rarely mentioned among the intellectuals of the Turkic world. This study aims to highlight Omotbaev's role in the modernization process. Additionally, in this study, 11 of his works, excluding his poetry, are introduced and analysed.

Keywords

Mukhametsalim Omotbaev / Umidbaev, Bashkir, modernization, Turkic World, jadidism.

Başvuru/Submitted: 25/09/2023

Kabul/Accepted: 18/04/2024

Yayın/Published: 25/04/2025

Makale Bilgileri

Atıf: Özşahin, M. (2025). Başkurt modernleşmesi sürecinde Möhemetselim Ömötbayev (1841-1907). *Selçuk Türkiyat*, 64, 149-171.
Doi: 10.21563/sutad.1365759

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Özşahin, M. (2025). Başkurt modernleşmesi sürecinde Möhemetselim Ömötbayev (1841-1907). *Selçuk Türkiyat*, 64, 149-171.
Doi: 10.21563/sutad.1365759

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

18. yüzyıl sonunda Fransız İhtilali'nin getirdiği halk fikri ile halkın tanınmaya ve tanımlanmaya ihtiyaç duyulduğu bir dönem başlar. Bu dönemle etnografya, tarih, dil gibi sahaların modern ilk uygulamaları ve metodik çizgileri ortaya çıkar. Tüm bu gelişmeler, içerdiği yöntemlerle de artık kesin olarak bilinen bir Avrupa etkisini ortaya koyar. Özellikle sosyal bilimler, imparatorluklar için yeni fırsatlara daha sağlıklı ve kalıcı ulaşmanın bir aracı olarak görülür. Emperyalizm için sosyal bilimler sahasında pek çok alan, halkı tanıma ve anlama amacındadır. Halkın tanınması ve anlaşılması için ise, onu oluşturan olguların iyi bilinmesi gerekir. Bu nedenle pek çok düşünür, klasik düşünce döneminden farklı olarak halkı oluşturan olguları ortaya koyacak dil, tarih, etnografya gibi çalışmalara başlar. Bu konuda başta Avrupa, sonra Rus Çarlığı'nda yapılan çalışmalar, metodik sosyal bilimlerin ilk örnekleri olduğu kadar emperyalist düşünce temelinde gelişen modern sosyal bilimlerin de ilk eserleridir.

Avrupa ve Rus Çarlığı, egemenlikleri altında olan veya olmayan diğer halkların beşerî mirasları ve zenginlikleri ile ilgilenirler. İmparatorluklar, mensup oldukları halkın bilgisine ise, 18.yüzyıl ve 19.yüzyıl başında sahip olmaya başlarlar. Avrupa ve Rusya, 19. yüzyıl öncesinde ve bu yüzyılın ilk yarısında kendini tanımlayan olgulara; dil, tarih ve etnografik çalışmalara yönelerek ilk adımı atar; hatta yakın akrabaları ile bu alanlardaki ilişkilerini değerlendirmeye başlarlar. Örneğin; *Dictionnaire de l'Académie Française* "Fransız Akademi Sözlüğü" (1694'den başlayarak), altı ciltlik *Slovar Akademii Rossiyskoy* "Rusya Akademi Sözlüğü" (1783-1794), Samuel Johnson'un *Dictionary of English Language* "İngiliz Dili Sözlüğü" (1755) gibi sözlükler ile *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo* "Rusya Devlet Tarihi" (1816-1826), Jules Michlette'in *Histoire de France* "Fransa Tarihi" (1833-1867), Alman halklarının tarihi konusunda *Diarium Europaeum* "Avrupa Dergisi" dergisi (1659'dan başlayarak) *Monumenta Germaniae Historica* "Almanya'nın Tarihsel Anıtları" (1826'dan itibaren), 'Justus Moser'in *Osnabruchische Geschichte* "Osnabrük Tarihi" (1768), Almanya'da ulusal uyanışın ilk canlanması olarak tanımlanan anonim *Von deutscher Art und Kunst* "Alman Sanatı ve Tarzı Üzerine" (1773)' (Ergang, 1933, s. 172) gibi eserler, Avrupa'nın büyük devletleri ve Rus Çarlığı'nın kendi etnik ve tarihsel kökenlerini analiz ettiği erken dönem modern tarihî ve etnografik çalışmalardan bazılarıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise siyasi, kültürel ve elbette doğal sermayenin sömürüsüne odaklanan emperyalizmin odakta olduğu diğer halkların beşerî olgularının araştırılması süreci, hız kazanır. Ancak Osmanlı'da bu süreç, Avrupa'daki gibi ilerlemeyip daha geç başlar. Osmanlı Devleti'nin halk kavramını meydana getiren olgulara yönelmesi, 19.yüzyılın ikinci yarısından sonradır ve Avrupa ile Rusya'dan farklı olarak bu yönelişte emperyalist bakış yoktur.

Halk kimliğinin tanımlanması ve tanınması meselesi, Rusya Müslümanlarında da karşımıza çıkar. Tarih, bu meselenin çözümünde ilk araçtır. Tajetdin Yalçıgöl'un *Tarihnâme-i Bulgar* (1805), Höseyin Emirhan'ın *Tevarih-i Bolgariye* (1883), *Şecere-i galiye fi beyan el-ensab* (1884), Şehabeddin Mercanî'nin *Müstefâidü'l-Ahbâr fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar* (1885 I. Cilt, 1900 II. Cilt), Korbangali Halidov'un *Kitab-ı Tarih Ceride-i Cedide*

(1889), Habibinnacar bin Möhemedkefi'nin *Kitab-ı Miftâh Et-Tevârih* (1889) adlı eserleri, bu tanıma ve tanımlama maksadının sonuçlarıdır. İçerik dışında bu eserlerin ortak özelliği, bir halk ürünü de olan boy şecerelerinin ötesine geçmeleridir. Esasen bu eserleri, bir halk anlatısı ürünü olan boy tarihinden, yani şecerelerden ortak halk tarihine geçiş olarak tanımlamak gerekir. Modern tarih biliminin ana çizgileri ise Yusuf Akçura'nın *Gulüm ve Tarih* (1906) adlı eserinden itibaren ele alınır. Akçura, diğer bilimlerin metodik zeminini göstererek tarih alanının da bilimsel zeminini ve gerekliliğini ortaya koyduğu görüşlerini sunar (bk. Uymaz, 2014).

Rusya Müslümanlarının modernleşme hareketleri, tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yaklaşık aynı tarihlerde gerçekleşmeye başlar. Ancak mukayese edildiğinde modernleşme hareketlerinin başladığı alanlar farklıdır. Rusya Müslümanlarında ve özelde İdil-Ural Türklerinde dinde akılcılığa yönelik şekilde başlayan bu modernleşme hareketleri, akılcılığı savunan din adamlarının elinde gelişerek eğitimde modernleşme yoluna girer ve bu da hepimizin bildiği Ceditçilik hareketi olarak adlandırılan, aslında tüm sosyal sahalardaki modernleşme akımına, bir Müslüman reformuna dönüşür.

Bu modernleşme sürecinde İdil-Ural Türklerinin iki kaynaktan yararlandığı görülür: Osmanlı entelektüalizmi ve Rus entelektüalizmi. İdil-Ural'daki Rusya Müslümanlarının toplumsal gelişmelerdeki etkileşim kaynağı, uzun yıllar Osmanlı kültür hayatı ve düşünce dünyası olur. *Osmanlı Türkiye'sinde gelişen Tanzimat ile Osmanlılar devamlı olarak reform vaat ederler ve Batı'ya ulaşacak gibi görünürler. Bu nedenle 19. yüzyıl itibarıyla modern okullardan yoksun bulunan Rusya Müslüman aydın sınıfı, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca çocuklarını İstanbul, Beyrut hatta Kahire ve Medine okullarına yollar* (Bennigsen & Quelquejay-Lemercier, 1981, s. 35). Ancak Ceditçilik ile birlikte Muhammediye, Hüseyniye gibi medreselerin müfredatlarında Rus dili ve edebiyatı dersleri zorunlu olarak verilir (Devlet, 1998, s. 47-48). Bu durum, Rus entelektüalizmi etkisini gittikçe artırır. 20. yüzyıla gelindiğinde Rus kültür hayatının İdil-Ural Müslüman Türk topluluklarını etkilemeye başladığı açıkça görülür. Daha açık bir ifadeyle; 20. yüzyıl öncesinde Batı kültürü ile doğrudan teması olmayan İdil-Ural Müslümanları; Batı'daki fikir hareketlerini ve gelişmeleri, Osmanlı aydını aracılığıyla öğrenir ve burada Osmanlı'nın tavrını benimser. Ancak Ceditçilik hareketinin getirdiği eğitim serbestisi ile Rus mekteplerinde okuyan asilzâdelerin çocukları veya medreselerde Rusça öğrenen 20. yüzyıl sonrası İdil-Ural aydınları, bu tarihten itibaren Batı kültürü ve fikir hayatını Rus aydını üzerinden takip eder.

Rus mekteplerinde okuyan İdil-Ural asilzâdelerinden biri olan 9. Başkurt Kanton'u yöneticisi İsmöhemet'in oğlu Möhemetselim (veya Möhemetselim) Ömötbayev (Rus. Мухаметсалим Ишмухаметович Уметбаев; Bşk. МӨХӘММӘТСӘЛИМ ИШМӨХӘММӘТ УЛЫ ӨМӨТБАЕВ) ise memuriyeti sebebiyle 20. yüzyıl öncesi Rus kültür hayatını ve devlet sistemini yakından tanıma fırsatı bulan bir aydın olarak karşımıza çıkar. Pek çok türde eser veren Ömötbayev'in manzum eserleri ise, edebiyat tekniği ve üslubu açısından daha detaylı incelemelerin konusu olmaya layıktır. Kunafin'in de belirttiği gibi Ömötbayev, bir şair olarak Doğu klasik şiiri, Rus edebiyatı ve Başkurt folkloru

etkisinde biçimlenmiş ve bu temellerde gelişmiştir (Ömötbayev, 1984, s. 14). Modern Başkurt şiirinin ilk örnekleri, bu sacayağı üzerine inşa edilir.

Bu yazıda Ömötbayev'in eserleri üzerinden Rusya'daki Müslüman reformuna ve özelde Başkurt modernleşmesine olan katkıları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede şiirleri dışındaki eserlerinin nitelikleri ve özellikleri üzerinde durulmuş; içeriklerde yer alan yenilikçi yaklaşımlar vurgulanmıştır. Ayrıca genel anlamda Ömötbayev'in Başkurt modernleşmesi bağlamında katkılarına yer verilmiştir.

Hayatı

Ömötbayev, pek çok tanımda ansiklopedik bir şahsiyet olarak değerlendirilir. Ancak Başkurdistan dışında onun hakkında yeterince bilgi bulunmaz. Genel anlamda Türk Dünyası antolojilerindeki şiirleri dışında Başkurt modernleşmesi çerçevesinde ismi pek geçmez. Ünlü Başkurt âlim G. Kunafin'in de ifade ettiği gibi Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan halkların *toplumsal hayatında M. Lomonosov, M. Ahundov, K. Nasırî, Ç. Velihan, İ. Altınсарin, A. Konanbay, İ. Kanukov, T. Asiri, H. Zardabi, S. Mihaylov, İ. Yakovlev gibi âlim-yazarlar nasıl bir rol oynadıysa, Ömötbayev'in de Başkurt halkının kültürel gelişiminde aldığı rol aynıdır* (2016, s. 13).

Ömötbayev, yedi Başkurt boyundan biri olan Tabın boyundandır. Bu boy, değişik bölgelere dağılarak farklı adlar ile anılan alt boy grubuna sahiptir. Ömötbayev, bu alt boy grubundan Urta Tabınların yedi oymağından biri olan Yomran Tabın boyuna mensuptur (Höseyinov, 1991, s. 15). 21 Ağustos 1841'de günümüzdeki adı ile Kırmıskalı bölgesindeki İbrahim köyünde dünyaya gelir. Kendisi kanton başı İşmöhemet'in oğlu olarak yerel soylu bir aileye mensuptur. Köyünde medrese tahsili alır. 1852-1860 yıllarında Nepulyev Askerî Okulunda okur. Tahsili boyunca Türkçe Arapça, Farsça, Rusça ve Fransızca gibi dilleri iyi öğrenir. 1860 yılında babası, onu askerî okuldan alır. Kendi kantonunun hizmetinde tercümanlık, kâtiplik, sivil amirlik (starşinalık) gibi görevlerde bulunur. Nikolay İlminski'nin öğrencisi, Orenburg bölgesi Rus okulları sorumlusu ve aynı zamanda ilk iki dilli Başkurtça-Rusça ve Rusça-Başkurtça sözlük ile Başkurtlar için alfabe kitabının (*Bukvar dlya başkiri-1892*) yazarı olan Vasiliy Katarinskiy'nin (bk. Özşahin, 2022) tavsiyesi ile 1879'dan itibaren Sterlitamak medresesinin yanındaki Rus mektebinde Rusça ve aritmetik dersleri verir. 1880 yılından itibaren Orenburg Müslüman Dinî İdaresinde tercüman olarak görev yapar. Bu dönem, onun bilim, şiir ve eğitim sahasında pek çok isimle yakın temas kurduğu yıllardır. 1883 yılında Rus Coğrafya Topluluğunun Orenburg birimine üye olarak seçilir. Bu yıllarda III. Aleksandr'ın tahta çıkış töreni vesilesiyle müftü yardımcısı olarak Moskova'da bulunur. 1887-1889 yıllarında Müslüman vakfiyelerini teftiş için evvela Petersburg'a ardından da Kırım'a gider. 1899 yılında sağlık sorunları sebebiyle görevinden istifa eder ve devlet hizmetinden ayrılır. 28 Haziran 1907 tarihinde vefat eder (bk. Ömötbayev, 1984).

Eserleri

Ömötbayev, ömrü boyunca 11 eser verir. Bunlar; evrak kayıtları, tercümeler, şiirler, etnografik materyaller, gramerler, dinî metinler gibi çok çeşitli alanlara aittir. Bu eserlerden 6'sını kendi imkânı ile yayımlar. Diğer eserleri ise, el yazma olarak muhafaza edilir. İlk yayınladığı eser, *Möhtasar el-Vikâye Mökaddemesë* (Ufa, 1890)'dir. İ.

S. Perov tipografyasında basılmıştır. 90 sayfadan oluşan eserin kapağında; *uşbu risaleni rusiya tilinden türkî lügatine tercüme kılıvçı dîn-i Muhammediyenîñ Orenburg eski duhovnyı sobraniye mahkemesinde rütbedâr hem elsine-i şarkıyye tercümânı kollej eski sekritar Muhammed Selim bin İşmuhammed Umıdbayev* bilgisi yer alır (bk. Sibegetova, 2016). Yazarın henüz yerelleşmemiş o günkü yazı diliyle kaleme aldığı bu ifadede eserin Rus dilinden Türk diline tercüme edildiği bilgisi, bölgedeki yazı dilinin adlandırılması açısından oldukça değerlidir¹. Yine tercüme bahsinde kaynak dilin *rusiya tili* “Rusya dili” olarak verilmesi, detaylı tahlile muhtaç olmakla birlikte o dönemde halk nezdinde bir Rus ulus kimliğinin olmadığı veya yerleşmediği izlenimini uyandırabilir.

Bir diğer eseri, ünlü *Yâdigâr* (Bşk. *Yedker*; Kazan, 1897) adlı eseridir (bk. Ek 2, Ek 3). Dombrovskiy matbaasında basılır ve 128 sayfadan oluşan eser oldukça zengin içeriklidir. Eserde vakalar, hatıralar, şiirler, tarihî ve etnografik yazılar, rivayetler, halk ürünü örnekleri olmak üzere çok çeşitli konularda metinler yer alır. Dikkat çekici olan ise, eserde kullanılan dil için *eski Türkî tilinde* kaydının düşülmüş olmasıdır. 1890 senesinde *Türkî lügatine* şeklinde adlandırılan (bk. *Möhtasar el-Vikâye Mökaddemesê*) yazı dilinin daha sonra *eski Türkî dili* olarak verilmesi, yazı dilinde yerelleşmeyle ortaya çıkmaya başlayan ayrımın bir neticesi olmalıdır. Eserde yer alan metinler, belirli bir düzen içerisinde değildir. Ayrıca yukarıda verilen türler dışında eğitim materyali niteliğinde metinler de eserde yer alır. Bunlar; *Başkurd Lugatinçe Sâbilere San Kürsetüv* “Başkurt Lugatine Göre Çocuklara Sayı Öğretimi” (bk. Ek 5), *Yıl İsimleri Tatar Mogol ve Uygur ve Türk Hekimlerinin Nizamınça, Çeslanın Niçe Kün İrkeni* “Ayların Kaç Gün Olduğu”, *Kameriye Yılıñ Hesabı İlen Ay Başın Tabmak* “Ay Takvimi Hesabı İle Ay Başını Bulmak” adlı yazılardır.

Yazarın bir diğer eseri ise *Şeraitü'l-İman* (1897) adlı eseridir (bk. Ek 4). Kitabın kapağında ayrıca *hem başında ukuvnu tizirek bilmekniñ nizâmı birle* “ve başında okumayı daha hızlı öğrenmenin yolu ile” bilgisi yer alır. Bu ifadeye dayanarak kitap, Başkurt ilim âleminde *Elifba İntihad Beyanı* adıyla da bilinir. Genel olarak içerik bakımından alfabeyi, okuma metinlerini ve İslam’ın temel bilgilerini içeren eserin iki bölümden oluşan ilk bölümünde elifbanın birleşmeyen harfleri, söz başı ve söz sonu biçimleri verilir. İkinci bölümde ise, Türk dilinde müşterek olan imlâ özelliklerinden bahseder ve ardından iman konusuna değinir (Sibegetova, 2016, s. 193). Bu eser, özellikle mekteplerde yazma öğretmek için 19. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanır. 19. yüzyıl ilk yıllarında “hecelerle okumak” anlamına gelen “Et-Heci” adıyla yayımlanır. Arapça kullanarak dua yazmayı ve okumayı öğreten ilk Müslüman alfabesidir. Bu eseri, ilk kimin oluşturduğu bilinmemekle birlikte zaman içerisinde ciddi bir ilgi gördüğü anlaşılır. 1802’de 11 bin olarak basılan eser, 1895 yılında 100 bin baskı adedine ulaşır (Kulbahtina, 2012, s. 29). Belirtmek gerekir ki bu eser, özellikle eski usul mekteplerin temel ders materyali olarak da işlev görmüştür. Ömötbayev’in de bu yüksek rağbet gören kullanışlı eseri yeniden değerlendirip içeriğini düzenlediği anlaşılmaktadır.

¹ Ömötbayev’in bu ifadesi, A. B. Ercilasun’un *Kaynaklarda Türk ve Türkçe* (İstanbul, 2022) adlı eserinde tarih boyunca yazı dilinin adlandırılması meselesine İdil-Ural bölgesi penceresinden bir katkı oluşturacaktır.

Ömötbayev; şiirleri, gramerleri, halk edebiyatı örnekleri, evrak kayıtları dışında tercüme sahasında da eser vermiştir. İdil-Ural Türkleri arasında Rus edebiyatından ilk ciddi eser tercümesini yaparak yayımlayan isimdir. Ona bu şöhreti kazandıran büyük Rus şairi Aleksandr Puşkin'in eserleridir. Çağdaş şiirin, edebiyatın gelişmeye başladığı İdil-Ural Türkleri arasında Puşkin, en etkili şairdir. Ömötbayev de bir Puşkin hayranıdır. Öyle ki 1899 tarihinde onun 100. doğum yıldönümü etkinliklerinin hazırlanmasında aktif rol alır. Ömötbayev'in, Puşkin'den tercüme ettiği *Bakçasaray Fontanı* "Bahçasaray Çeşmesi", *Behitsiz Ğişik* "Bahtsız Âşık", *Şatlık Hıyalı* "Mutluluk Hayali", *Delibaş* adlı eserleri 1901 yılında yayımlar. Ancak bazı kaynaklar, özellikle *Bakçasaray Fontanı* "Bahçasaray Çeşmesi" adlı eserin 1900 yılında yayımlandığını belirtirler. Bu konuda Gaspıralı'nın verdiği bilgi, konuya açıklık getirebilir. Gaspıralı, *Tercümân* gazetesinin 16 Kasım 1901 tarihli 42. Sayısındaki² "Yeni Kitaplar" başlığı altında bu tercüme hakkında şöyle der: *Meşhur şair Rus Puşkin'in "Bahçasaray Çeşmesi" ve bazı şiirleri Muhammed Selim Mirza Ümidbayev ma'rifetiyle tercüme edilip Kazan'da Dombrofski basma hânesinde basılmıştır* (Tercümân Gazetesi, 1901, s. 167). Ömötbayev, bu tercümede orijinal metne tam olarak bağlı kalmayıp ana karakter olan Mariya'yı tercümede *Dilaraçbike* olarak vermiştir³. Kilmöhemetov, Ömötbayev'in bu müdahalesini Puşkin'in tasvirlerinin Rusya Türkleri tarafından daha iyi anlaşılması amacıyla yaptığını ifade eder (2016, s. 6). Bu tercümesinin yayımlanmasından önce ise *Büyük Şair Aleksandr Puşkin* adlı bir makaleyi Türkçe ve Rusça olarak yine Tercümân gazetesinde (1899, sayı 19) yayımlar. Tercümân'daki bu yazı, imzasız yazılardanadır. Hatta *Bahçasaray Fontanı* adlı şiirin bir kısmına ait ilk tercümeyi burada verir (bk. Tercümân Gazetesi 1899) ve bu tercüme edebî bir tercüme değildir. Puşkin'in doğum yıldönümü üzerine yazdığı bu yazıda onun büyüklüğünü, milletler üstü olmasına ve insanlık için yazmasına bağlar. Onun "vatan ve devlet açısından Rus sayıldığından dolayı biz de Puşkin'le yakın münasebetteyiz. Onun eserlerini okumak ve bilmek bizim için zaruridir" (Tercümân Gazetesi, 1899; Kunafin, 2016, s. 140) ifadesi, dikkat çekicidir. Bu zarureten yüksek bir edebiyat seviyesini, hümanist ve evrensel bir çerçevede gelişen bir İdil-Ural edebiyatı veya özelde Başkurt edebiyatı tahayyül ettiği çıkarımına ulaşmak mümkündür.

Yazarın bir diğer eseri ise yine dil sahasına aittir. *Tatar Nehvseneñ Möhtasarı* "Kısa Tatar Grameri" (Kazan, 1901) adlı eser (bk. Ek 6), bir ders kitabı niteliğindedir. Dombrovski matbaasında basılır. Eserin kapağında şu ifade yer alır: *ħoda-i teğelenëñ rehmetë ilen başkort ve tatar aħundalarë bir nişan olsun ve ğilëmnëñ işaratı ilen heyër-doğa ömöt itëp meğrüb daneşmendlerëñëñ nizamınca tesnif kılarak yazıp kaldırdım* "Yüce Allah'ın rahmeti ile Başkurt ve Tatar üstatları bir stilde olsun ve ilmin işaretleriyle hayır duası ümit ederek Batılı ilim sahiplerinin tertibine göre tasnif ederek yazdım" (Sibegetova, 2016, s. 194). Ömötbayev'in Batılı ilim adamlarının tertibine göre tasnif etmekten

² Gaspıralı'nın Tercümân gazetesinin ilgili nüshalarını paylaşan Doç. Dr. Yılmaz Özkaya'ya teşekkür ederim.

³ Ömötbayev, A. S. *Puşkin Yubileyı Aykanlı* "A. S. Puşkin'in Yıldönümü Üzerine" adlı yazısında bu değişikliğe değinir. Kunafin tarafından hazırlanan 1984 ve sonrası *Yedker* baskılarında bu tercüme yer almıştır. Fakat bu yayınlarda Puşkin'in aslına uyularak orijinal karakterin ismi *Mariya* olarak verilmiştir.

kastının Rus mu yoksa Avrupalı ilim adamları mı olduğu, eser hakkında daha detaylı bilgi verecek materyallere ulaşamadığından dolayı açık değildir. Bir başka önemli bilgiyi, bu eserin kapağında not eden Ömötbayev, 1898 yılında Ufa'da kadıların, ahundların ve mirzaların katılımıyla bir eğitim toplantısı gerçekleştirildiği bilgisini verir. Söz konusu toplantıda, örnek ve el kitabı niteliğinde eserlerin basılması konusunda karar alınır ve kendisinin daha önceden yazdığı bu Tatar grameri ile Fars gramerinin örnek olarak sunulduğu hakkında malumat verir. Ömötbayev, 'Tatar gramerini 12 bölüm olarak düzenler. 1. Tatar grameri 2. Harflerin nitelikleri. 3. Cümlelerin büyük unsurları. 4. Cümlelerin küçük unsurları. 5. Hâl çekimi. 6. İsim ve sıfat. 7. Sayı isimleri. 8. İsim mecazları hakkında. 9. Fiil kökü. 10. Zaman ve hâl. 11. Çağatay lügatinde. 12. Noktalama işaretleri hakkında' (Sibegetova, 2016, s. 195).

Bu eser, Arap harfleri temelinde kullanılan Tatar imlası hakkında bilgiler verir. Arap yazısının lam-elif ile birlikte 29 harften oluştuğunu, Farsçadan alınan p, ç, j, g seslerini karşılayan karakterlerle ve eskiden beri kullanılagelen nun+kef ile arka damak n sesinin kaydedildiğini, böylelikle Tatarcanın imlasında kullanılan toplam harf sayısının 34 olduğunu belirtir. Ardından Arap imlasının ünlü gösterimi ile Avrupa dillerinin yani Latin temelli alfabelerin ünlü gösterimini mukayese ederek Arap imlasındaki eksikliği vurgular (Ehmerov, 2012, s. 42).

Şair, tercüman, dilci, etnograf, tarihçi kimliklerinin yanında memuriyetinde bulunduğu Orenburg Müslüman Ruhani İdaresinin mahkeme kayıtlarını tasnif edip yayımlayarak bir arşivci kimliği de kazanır. *Orenburg Duhovniy Sobraniye Maḥkemesiniñ Yöz Yıllığı hem Evveli Kıırında Bulğan Emirleriniñ Kııska Tarihi* (Ufa, 1903) adlı eseri, rapor tarzında düzenlenmiştir. 87 sayfadan oluşan eser, Rus ve eski Türk dilinde yazılmıştır (Sibegetova, 2016, s. 195). Gaspıralı da eserin yayımlandığı bilgisini okuyucularıyla paylaşarak şöyle der: ...*Orenburg İdâre-i Rûhâniyesiniñ tesis edildiği yüz sene yadigârına tertip edilip Ufa şehrinde tab' ve neşr edilmiştir. Müftihâne tercümânı Selim Mirza Ümidbayev eseri olan bu risâle hüddâma maḥsûs bir hayli ma'lûmât, nizâmât ve evrâk-ı resmîyye sûretlerini gösterdiğinden bunlara ayrıca takdîm olunur* (Tercümân Gazetesi, 1903, s. 27).

Yukarıda verilen yayımlanmış eserleri dışında hazırladığı, fakat yayımlayamadığı başka eserleri de mevcuttur.

Ömötbayev, tarih ve coğrafya ilgisinin farkındadır ve iyi bir halk tarihi veya memleket tarihi yazmak için coğrafya bilgisi vermenin elzem olduğunu bilir (bk. Höseyinov, 1991). Bu maksatla kaleme aldığı *Yıhanname "Cihânnâme"* eserini parasızlık sebebiyle bastıramaz. Eser hakkında *Yadigâr* adlı geniş eserinde yer alan *İlm-i Hikmet Hakkında "İlm-i Hikmet Üzerine"* başlıklı yazısında biraz bilgi verir. *Filosofiya "felsefe"* kelimesinin kökenini ve anlamını verdikten sonra bu ilmin esasının topoloji olduğunu belirtir. Ona göre ilm-i hikmetin bir dalı da cihânnamedir ve bu alan fizik, matematik ve politik olmak üzere üç zemine dayanır. Yazar, mezkûr yazısında *Yıhanname* adlı eserine göndermede bulunur (bk. Ömötbayev, 1984). Bu gönderme ile *Yıhanname* adlı eserin 1897'den önce hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hazırlayıp bastıramadığı etno-coğrafik eserlerden biri de *Yomran Tabın Topraklarının Topografik Planı* adlı çalışmasıdır.

1903 yılında Hac yolculuğuna çıkar. Bu yolculuk sırasında aldığı notlardan oluşan *Hajname* adlı eserini Kazan'a basılması için gönderir. Ancak her nasılsa eser, kaybolur. Bir mektubunda İstanbul'da görüp duyduklarını, eski zamanların mimarisi hakkında yazdığını ifade eder. Hatta arşivinde döneminin İstanbul fotoğrafları olduğu bilinir (Höseyinov, 1991, s. 272).

Ömötbayev'in *Yâdigâr*'ında Moskova, Petersburg, Bahçesaray (bk. *İmparator Aleksandr Tiritiniñ Karnavaniyesi Hakkında Bir Niçe Sözler*⁴, *Peterburg Hakkında Küñil Mühri, Peterbughta 'acâyibhâne Nev'i, Bağçesaray Şehrinde*) şehirlerini tanıttığı yazılar da kısmen bir seyahatname niteliğindedir. Ancak şehirlerdeki mimari yapıları vs. yalın tasvirlerle değil, tarihî bilgilerle ve verilerle anlatır; Rus gazetelerini kaynak olarak gösterir. Bu yönüyle seyahatnamenin ötesine geçen söz konusu eserler, döneminin âdetla belgeseli niteliğindedir.

Basılmayan eserlerinden bir diğeri *Farsî Neħvsë* (1904) adlı eseridir. '73 sayfadana oluşan bu Fars gramerinde Ömötbayev, kendi şiirlerinin Fars dilinde tercümelerini de verir' (Sibegetova, 2016, s. 195).

Özgün yazım dili Rusça olan *Öfönöñ Tariħına Kağılışlı Materialder* (Rus. *Этнографические и исторические сведения Уфимской губернии*) adlı eseri, Ufa şehrinin kuruluşunun 300. yıldönümü münasebetiyle hazırlanır. Kutlama komisyonunda görev alan Ömötbayev, Rus, Fars, Türk ve Tatar kaynakları tercüme edip değerlendirdiği bu makalesini Rusça hazırlar. Eser, döneminde basılmaz. Ancak, 1981 yılında bulunmasıyla birlikte 1984'te G. Kunafin tarafından hazırlanan *Yedker* başlıklı eser içerisinde yayımlanır (Höseyinov, 1991, s. 168). Eserde *Qanlıgöl* "Kanlıgöl", *Sërlëgül* "Sırlıgöl" ve *Abdraħman Akyëğëtov* efsane ve rivayetleri yer alır.

Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ömötbayev ve onun eserleri üzerine Başkurdistan'da yapılan pek çok çalışma vardır. Nedirgulov, bu çalışmalara yönelişin 1940'lardan sonra olduğu söyler.

Zahid Şarki (Muhamedzahid Gayfulloviç Yusupov), Petr F. İşçerikov, Zakir Ş, Şakirov ve Afzal G. Kudaşev Ömötbayev'in bıraktığı materyallerle ilk tanışanlardır. Onların araştırmalarının sonuçları, okul ders kitaplarının, bireysel makalelerinin ve bölümlerinin esasını oluşturur. Doğrusu P. F. İşçerikov'un makalesi nedense gün ışığını görmez ve bir el yazması şeklinde kalır. Ömötbayev'in edebî mirasının ilk ciddi analizini Ehnef İ. Harisov yapar (2016, s. 299).

Ehnef Harisov, *Başkort Halkınıñ Ezebiy Mirası* "Başkurt Halkının Edebî Mirası" (1965) adlı eserinde 19. yüzyıl şairleri başlığı altında Ömötbayev'in şiirlerini vererek onun üslubunu ele alır. Bu çalışmanın ardından o güne kadarki en kapsamlı çalışma olarak değerlendirebileceğimiz bir başka çalışma daha yayımlanır. Höseyinov'un talebesi olan Ginyetulla S. Kunafin, ilk olarak *Möhemetselim Ömötbayevtiñ ezebiy hem gilmiy mirası* "Möhemetselim Ömötbayev'in Edebî ve İlmî Mirası" (1978) adlı eserinde Ömötbayev'in şiirlerini, toplumsal makalelerini, tercümelerini, halk sanatı örnekleri ile tarihî ve etnografik yazılarını bir araya getirerek yayımlar. Eserde kelimeler, Başkurt

⁴ Kunafin, bu yazıyı *Meskev Hakkında Küñil Möhörö* "Moskova Üzerine Gönül Mührü" olarak başkıldandırmıştır (bk. Ömötbayev, 1984; Kunafin, 2016).

fonetiğine dönüştürülerek sunulmuştur. Fakat Ömötbayev'in sözleri korunmuş ve bugün için bilinmeyen kelimeler dipnotlarda açıklanmıştır. Eserin sonundaki açıklamalar ve notlar bölümü de bazı vakaların ve durumların anlaşılması açısından oldukça işlevseldir. Kunafin'in bu çalışması, esasen 1977 yılında hazırlayıp savunduğu doktora tezine dayanmaktadır.

Bu çalışmaları sırasında Leningrad'da bulunan Kunafin, Saltıkov-Şchedrin Kütüphanesinde Ömötbayev'in *Başkorttar* adlı makalesini bulur. 1984 yılında ise Ömötbayev'in *Yedker* adlı eserini, bulduğu bu *Başkorttar* makalesini de dâhil ederek yayımlar. Gereyeva, Sovyet döneminde yapılan ilk yayın olarak esere önemli bir değer atfeder (2016, s. 51). 90'lı yıllardan itibaren yeni bir döneme başlayan Başkurt entelektüel dünyası, Ömötbayev ve onun fikirlerine yeniden ilgi duyar. Bu dönemde, Gaysa Höseyinov *Möhemetselim Ömötbayev* (Ufa, 1991) adlı çalışmasını yayımlar. Eserde sekiz bölüm hâlinde Ömötbayev'in hayatını, eserlerini ve fikirlerini değerlendirir. Eser, kronolojik bir planda ilerler. Höseyinov, giriş bölümünde güçlü bir tahkiye ile Ömötbayev'in eğitim yolculuğuna nasıl başladığını anlatır (bk. Höseyinov, 1991). 90'lı yıllarda Musaliya G. Hayrullina, Amir İ. Çanışev, Vafa İ. Ahmadiyev, Sufiyan G. Safvanov, Salavat A. Galin, Timergali A. Kilmöhemetov gibi isimler onun eserleri üzerine çalışır (Nedirgulov, 2016, s. 299). 2001 yılında tekrar Kunafin tarafından şiirleri yayımlanır. Daha sonraları Kunafin, *Möhemetselim Ömötbayev - Eserzer Hëzmetter* (2016) adıyla yeni bir yayın daha yapar. Bu yayında 1984 baskısında bulunmayan Ömötbayev'in dört makalesi de yer alır: *Yubilëy bayramı "Yıldönümü töreni"*, *Naslednik bayramı "Vâris töreni"*, *Atahınıñ ulına hatı "Babasının oğluna mektubu"*, *Sabıy zamanda gilëm hem ežeptë işetëp sıgıw kerek "Çocuklukta ilim ve edep işitmek gerek"*. Yine 2016 yılında Başkurt Devlet Üniversitesi ve Başkurdistan Bilimler Akademisi tarafından Ömötbayev'in doğumunun 175. yıldönümü münasebetiyle uluslararası bilimsel bir konferans gerçekleştirilir.⁵ Bu konferansta sunulan pek çok bildiri de Ömötbayev'in sanatı ve eserlerine dair incelemeler yer alır. Aynı yıl *Vatandaş* dergisinde de Ömötbayev'in 175. doğum yıldönümü sebebiyle Timergali Kilmöhemetov, Ehmet Söleymanov gibi değerli âlimlerin yorum ve incelemeleri yer alır. Son yorumları ile G. Kunafin, *Başkort Halkınıñ Aq hem Kara Könderë Ežënen "Başkurt Halkının Ak ve Kara Günlerinin İzinden"* (2021) adlı makalesini yine *Vatandaş* dergisinde yayımlar. Nedirgulov, tüm bu araştırmalara rağmen Ömötbayev'in edebî ve ilmî mirasının tam olarak incelenmediğini, çok sayıda belgenin hâlâ keşfedilip tasnif edilmediğini belirtir. Bu malzemelerin gazete yayınları, bilimsel ve pedagojik makaleler, folklor kayıtları, dilekçeler, raporlar, çeviriler, mektuplar ve günlüklerden oluştuğunu ifade eder (2016, s. 299-300).

⁵ *Başkortostanda hem Reseyze Meğrifetsëlëk Üsëşëñëñ Ètaptarı hem Üzënselëkterë: filologik, filosofik, tarihih-meženi, pedagogik hem hokukiy aspektar: Halık-ara fenniy-gemeliy konferantsiya materialdarı*, Öfö, BaşDU RNÜ, 17 May 2016.

Ömötbayev'in Modernizm Bağlamında Katkıları

1984 yılında Kunafin tarafından *Yedker* adlı esere alınarak yayımlanan *Başkörttar*⁶, içerik bakımından ilginç bilgiler taşır. Orijinal nüshasının yayımlanmamış olması sebebiyle bahsi geçen içerik, Kunafin'in (*Yedker*, 1984) yayınından hareketle değerlendirilecektir. Ömötbayev, bu eserinde Başkurt örf-âdetleri, giyimleri, inanışları, boy içi sosyal değişimi, edebiyatı, dili gibi çok geniş alanda bilgiler verir. Mesela, göçebe Başkurtların yazı dili tercihlerinin Kazan yazı dili değil; Orenburg ağzında olması gibi. Üstelik halk ağzında yerleşik (*ultıraq* olarak adlandırılan yerleşik Başkurtlar için *sabatalılar* "çarıklılar" denilmesi gibi) Başkurtlara yönelik adlandırmaları verir. Bu bilgiler, bize iki önemli hususu işaret eder. İlki, Ömötbayev'in mümkün olduğunca konuşma dili ile eserlerini kaleme aldığıdır. Elbette Başkurt ağzına dayalı bir yazı dili geleneği olmadığından bunu kelimelerinden değil; kurduğu cümlelerin sade yapısından anlıyoruz. İkincisi ise; *sabatalılar* örneğinde olduğu gibi halk argosu olarak tanımlayacağımız bilgilerin nakledilmesidir.

Bir diğer ilginç ifade ise, yerleşik Başkurtların göçer Başkurtları, Hun-Başkurtlar olarak adlandırmalarıdır. Bunun sebebinin peltek s sesinin çıkarılmasına bağlar. Bu tarihsel ve filolojik veri ışığında kalıplaşmış bir adlandırma gibi durmaktadır. Ancak söz konusu tarihsel ve filolojik ilginin kurulması için oldukça erken bir dönem olması, yazının bazı noktalarda sonradan ilâveler taşıdığı fikrini uyandırmaktadır. Tipterler ve yerleşik Başkurtların genel Tatar dilinde konuştuklarını, Mişer, Alatır ve Tömenlerin ise peltek konuştuklarını belirtir ve dillerinde Rus sözlerinin çokça yer aldığını söyler. Göçebe Başkurtların dillerinin ise Çağatay özellikli olduğunu, içerisinde bulunan çok sayıda Arapça ve Farsça sözün ise özleştirildiğini ve bu hâliyle kendine özgü olduğunu belirtir. Pek çok kelimenin Moğollardan ve 1843'ten beri kullanıla gelen tanımla Orta Asya'dan geldiğini söyler.

Ömötbayev, pek çok makalesinde halk anlatılarına özel bir ilgi duyar. Alpamış gibi halk anlatılarının İslam dininin kabulü ve hac seyahatlerine dair anıların dikkat çekmesiyle birlikte ilgi kaybetmeye başladığını belirtir. Göçebe Başkurt olarak adlandırdığı Yalsıgol ve Ebilmelih (veya Ebilmelih) Kargalı'nın eserlerine atıflar yaparak onların hac yolculukları hakkında da bilgi verir (bk. Ömötbayev, 1984).

Eski Başkurtlar için kaynak olarak masalları görür ve bunların Rus diline tercümesi gerektiğini ifade eder. Halk tarihine ulaşmak için halk türkülerinin, masallarının kısacası sanatının iyi irdelenmesi gerektiğine inanır. O, halk kimliğini ve halkın tarihini halk sanatında arar.

Ömötbayev'de Nikolay Karamzin'in güçlü etkisini görmek mümkündür. Karamzin'in akademik tarzını benimsemiştir. Bunu, onun *her halıktıñ tarihi öyrenêlhên ösön unıñ üz Karamzini bulıvı şart* "her halkın tarihinin öğrenilmesi için o halkın kendi Karamzin'i olmalı" (1984, s. 194) sözlerinden de anlamaktayız. Karamzin'in 1794 yılında Rus efsanelerini derleyip yayımladığı iki ciltlik eserini örnek olarak Ömötbayev de Başkurt efsaneleri ve rivayetlerini derlemiştir (*Abdrahman Akyëğëtov* rivayeti,

⁶ Eserin orijinal nüshası, Rusya Coğrafya Cemiyeti arşivi, 53. kategori 1. cilt 1 nolu kayıt adı altında muhafaza edilmektedir (Kunafin, 2016, s. 285).

Kanlıgül “Kanlıgöl”, *Sörlögül* “Sırlıgöl” efsaneleri gibi). Ayrıca Karamzin’in 12 ciltlik meşhur Rus Tarihi eserinden ilhamla *Başkorttar* adlı eserini ve diğer tarih yazılarını kaleme almış olmalı.

Ömötbayev’in halk bilgisi ve anlatılarına ilgisi, teorik olarak belirli bir yaklaşıma sahiptir. Mesela; E. Söleymanov, *Borongo Başkorttarzın Öleñderë. İzevokey Mënen Morażım*⁷ eserinde görüleceği gibi Ömötbayev’in halk anlatılarına verilen millî adlandırma olarak *öleñ* sözünü kullanmasının bilinçli olduğunu belirtir. Muhtemelen Ömötbayev; Alman, Fransız, Rus halklarının destanları için destan kavramını karşılayacak şarkı anlamında sözleri tercih ettiğinin farkındadır. Aynı şekilde halk anlatıları için diğer Türk halklarında da ayrı bir adlandırma bulunduğu dikkat çekerek Ömötbayev’in kahramanlık destanları, anlatıları için *öleñ* sözünü tercih etmesinin bilinçli olduğuna işaret eder (2016, s. 156).

1887-1888 yıllarında Müslüman vakfının teftişi için Kırım’da bulunduğu sıralarda ağabeyine ve ailesine yazdığı mektuplar, modern Başkurt nesir sanatının ilk örneklerinden kabul edilir. Rusya Bilimler Akademisi Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü elyazmaları kısmında muhafaza edilen bu mektuplar, ünlü âlim M. H. Nedirgulov yönetiminde günümüz Başkurtçasına aktarılmış olup *XIX-XX Bıvat Başı Başkort Prozahı Ürnekerë “XIX-XX. Yüzyıl Başı Başkurt Nesri Örnekleri”* (2006) adıyla yayımlanmıştır. Bu mektuplar, yalnızca birer nesir örneği değildir. Türk Dünyası tarihlerimizde rastlamadığımız bir kayıdı da taşımaktadır. Bu kayıt, Ömötbayev’in İsmail Bey Gaspıralı ile görüşmesine ilişkindir. 25 Nisan 1887 tarihinde ailesine şöyle yazar: “Günlerin güzel olduğu bir vakitte Sivastopol’de mektup yazıyorum. İki günlüğüne geldim, inşallah dönerken Bahçesaray’da Gaspıralıya uğrayacağım” (Höseyinov, 1991, s. 205).

Yedker isimli eserinde tarih ve etnografya alanına dair çalışmalar, eserin büyük kısmını oluşturur. Bu açıdan bakıldığında tarih ve etnografya, Ömötbayev için diğer meselelerden daha önemlidir. Eserlerini özellikle Başkurt etnografisi, tarihi üzerine yazmış olmasının temel sebeplerinden biri de V. V. Katarinskiy’nin etkisi olabilir. Bu etki karşılıklıdır. Aynı şekilde Katarinskiy, meşhur *Kratkiy Russko-Başkrskiy Slovar* (1893) ve *Başkirsko-Russkiy Slovar* (1899) adlı eserlerini hazırlarken Ömötbayev’e sıklıkla danışır (Höseyinov, 1991, s. 270). Halk kimliğinin inşasında tarih ve etnografinin öğelerini arayan Ömötbayev, döneminin büyük Tatar aydınlarıyla aynı yolda ilerler; çünkü bu durum, dönemin maarifetçilik anlayışının bir tezahürüdür. Bu dönemde ünlü Tatar âlim Abdül Kayyum el-Nasırî (1825-1902), *Kırık Bakça* (1880) adlı eserinde folklorla yönelerek millî kimlik olgularını bu zeminde de geliştirmeyi hedeflemiştir (bk. Öner, 2018, s. 253-255). Aynı yıllarda benzer adımların Ömötbayev tarafından da atıldığı görülür. *Prieti, poverya, pogovorki i izreçeniya magometan Ufimskiy gubernii* “Ufa Eyaleti Müslümanlarının İnançları, Gelenekleri, Değişleri ve Hikmetli Sözleri” (1883) adlı makalesini yayımlar (Galın, 1993, s. 139). Nasırî, bu çalışmaları ile Kazan Üniversitesine bağlı Arkeoloji, Tarih ve Coğrafya Cemiyetine üye seçilirken Ömötbayev de 1883 yılında Rusya Coğrafya Cemiyeti Orenburg Şubesine üye olarak

⁷ Orijinal nüshada *Burmğı Başkurdarnıñ Ölenleri* başlığı ile verilmiştir.

kabul edilir. *Prieti, poverya, pogovorki i izreçeniya magometan Ufimskiy gubernii* adlı eserinde atasözü ve halk deyişlerine yer verir. Ayrıca aylara göre hava olaylarının sonraki aylara nasıl aksedeceğine dair halk kozmogonisini kaydeder.

1876 yılında *Borongo Başkörttarzın Öleñderě. İzėvkey mēnen Morażım* “Eski Başkurtların Destanları. İzivkey ile Moradım” adlı çalışma notlarını *Ufimskiy gubernskiy vdomosti* gazetesi sekreteri N. A. Gurviç’e, 1880 yılında ise Rusya Coğrafya Cemiyetine gönderir. Ancak, yedi yıl sonra *Spravoçnaya knijka Ufimskoy gubernii* “Ufa Eyaleti Kaynak Kitabı” adlı çalışma içerisinde yayımlanır (Höseynov, 1991, s. 122).

Ömötbayev’in halk metinlerinin derlenmesi ve yayımlanmasına olan ilgisi muhtemelen onun okuduğu yıllarda Nepulyev Askerî Okulunda Doğu dilleri öğretmenliği yapan ve aynı zamanda Kazak maarifçisi İbray Altınсарın’ın de hocası Mirsalih Bikçurin’in bir tesiridir⁸. Elbette dönemin ünlü bilim adamı V. V. Radlof’un derlemelerini 1866’da başlayarak yayımladığı *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eseri, Bikçurin’in de etkilendiği bir çalışma olmalı. Kayıtlarda Radlof ve Bikçurin’in bir temasına değinilmese de yaşadıkları dönemde görev yaptıkları sahaların kesişmiş olması, Bikçurin’in Radlof’un çalışmalarından ve izlediği yoldan haberdar olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Kunafin, Ömötbayev’in eserlerini hazırlarken gösterdiği akademik yöntem ve teknikler konusunda Ufa’da kaldığı yıllarda tanıştığı R. G. İgnatev, M. V. Lossievskiy, gazeteci N. A. Gurviç ve R. Fehretdinov’un destekleri olduğunu belirtir. *Onun kaleme aldığı Başkörttar adlı eseri, Lossievskiy’in Biloye Başkirii i başkir po legendam, predaniyam i ħronikam* “Efsanelere, geleneklere ve kroniklere göre Başkurdistan ve Başkurtları tarihi” (1883) tarihli eserle büyük benzerlikler taşımakta ve Lossievskiy’in Ömötbayev’in bu çalışmasından büyük oranda yararlandığı düşünülmektedir’ (Kunafin, 2021, s. 125).

Ömötbayev, Rus coğrafya derneğine gönderdiği bir dilekçede şöyle der: *Min bežzeñ yaқта gun-başkört tip atalğan töp başkörttarzınmın. Aziya hem Yevropa tarihtarın uķırğa bik heves bularaq, min üzėmdėñ ħalkım turahında ħikeyetteržė, riveyetteržė hem legendalarzı la yazıp qaldırırğa telenėm. Ularzın ezipter başkörttarzı kırağay küsme ħalıqtar işebėne gėne indėrėp qaldırırğa yaramağanlıqtı añlarzar inė* “Ben bizim tarafta hun-Başkurt diye adlandırılan asıl Başkurtlardanım. Asya ve Avrupa tarihlerini okumaya heves ederek kendi halkımın tarihi hakkında hikâyeleri, rivayetleri ve efsaneleri yazıp kaydetmek istedim. Bunlara bakıp edipler, Başkurtları kırlı göçebe halklardan saymamaları gerektiğini anlarlar idi” (Kunafin, 2021, s. 128). Sözlerinde kendisinin de göçer Başkurtlardan olduğunu öğrenmekle kalmayız. Bahsettiği olumsuz bakışın farklı bilim

⁸ Bikçurin, Başkurt halk materyallerini ilk yayımlayan isimdir. Başkurt fonetiğini muhafaza ederek yayımladığı *Batır Batşanıñ Ekiyetė* “Kahraman Padişahın Masalı” adlı metin *Naçal’noye rukovodstvo k izuçeniya arabского, persidskogo i tatarskogo yazıkov s dialektami buħartsev, başkir, kirgizov i ħiteley Turkistana s russko-persidsko-tatarskimi slovami, rasstaolennymi po predmetam, razgovoram i propisyami* “Buharalılar, Başkurtlar, Kırgızlar ve Türkistan sakinlerinin lehçeleri ile Arapça, Farsça ve Tatar dillerinin öğrenimi için temel rehber, Rusça-Farsça-Tatarca kelimeler, konulara göre düzenlenmiş, konuşmalar ve kopya kitapları” (Orenburg, 1859) adlı eserde yayımlanır. Yanı sıra 1870 yılında Başkurt ve Tatar türküleri derlemesi de yapar (diğer çalışmaları için bk. Şekür, 2005). Ayrıca Ömötbayev, hocası 1878 yılında Mirsalih Bikçurin’in ilmini ve bilgisini yücelttiği bir de şiir kaleme almıştır: *Ostaž Mirsalih Biksurinğa* (bk. Ömötbayev, 1984).

ve kültür çevrelerinde hâlâ geçerli önsel (a priori) bir yargı olduğu ve bunun da bazı aydınlardaki bilgi eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Ömötbayev, bu ifadesi ile Başkurtların sahip olduğu medenî ve kültürel birikimin bir halk kimliği oluşturacak seviyede olduğunu ve bunun da tanınması gerekliliğini ortaya koyar.

Ömötbayev, Başkurt edebiyat tarihlerinde hem sentezlediği şiirleri hem de sosyal içerikli makaleleri ile Başkurt millî şiirinin ve nesrinin ilk örneklerini veren şahıslardan biri olarak anılır. Bu değerlendirmenin temeli, Ömötbayev'in yazım dili değildir. Onun eserlerindeki dil, 1920 sonrası yazı dili sürecine giren ve ilk örneklerini 1924 tarihinde görmeye başladığımız Başkurt ağzına dayalı Başkurt yazı dili değildir. Dolayısıyla henüz müstakil bir Başkurt yazı dili yoktur. Bu dönemin yazı dili, özellikle de 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Orenburg yazı dili geleneğinin hâkim olduğu İdil-Ural Türkçesi veya kendisinin de yazılarında belirttiği gibi dönemin Tatar yazı dilidir. Onu Başkurt millî şiirinin, tarihinin, etnografisinin ve folklorunun önemli temsilcilerinden biri yapan Başkurt dünyasını, Başkurt temasını kullanmasıdır.

Yazılarında olduğu kadar şiirlerinde de sosyal ve politik eleştiriye yer veren Ömötbayev, bu eleştirilerini eserlerinin içerisine serpiştirerek kısa ve etkili benzetmelerle yapar. Örneğin; 1887 yılında yazdığı *Yomran İlë* (orijinal adıyla *Yomran Deverâni*) şiirinde Yomranların yaşadığı coğrafyanın zenginliğini anlatırken 5 ve 6. dörtlüklerde Çarlık yönetiminin ham madde ihtiyacı için Yomran ormanlarını işgal edişini ve bunun yaratacağı tehlikeyi görmeyenleri tenkit eder:

...

*Eger küil balsa ağaçsız
Tetakki il kıla başsız
Ya balsa ağıznuñ tişsiz
Ni fayda şul dudaklardan*

*Köyersin hem tirek öçün
Tabalmasan kirek öçün
Bugün âhir yarağışün
Köyersin balsañ irlerden*

...

Eğer göl, olursa ağaçsız
Öyle ki il kalır başsız
Ya olsaydı ağzın dişsiz
Ne fayda işte o dudaklardan

Yanarsın da ağaç için
Bulamazsan lüzumu için
Bugün ahir faydası için
Yanarsın şayet erlerden isen.

(Yâdigâr, 1897)

Yâdigâr kitabının basımından sonra kaleme aldığı ve Rus diline de tercüme ettiği *Şikêyet "Şikâyet"* (orijinal adıyla *Yalıv*) şiirinde bu bahsettiği durumun sonuçları üzerinde durarak eleştirisindeki tonu daha da yükseltir:

*Zamanında feroen bil diyarda
Tulu urman ile kıort mal-tıvarda
Kümek ğesker hem zakon sâyesinde
Karar taptı tüccârlar savdasında*

*Ayaklı mal tamamı böte yazdı
Ağaçtar aktı, Astrahanğa uzdı
Unıñ artınsa uçtı kıort hem arı
Yuk inde tav kibik ağaç tavarı*

Zamanında zengin bu diyarda
Dolu orman ile kurt ve türlü hayvanlarla
Pek çok asker ve kanun sayesinde
Karar kıldılar tüccarlar ticaretlerinde

Ayaklı hayvanların tamamı yok olayazdı
Ağaçlar nehirde aktı, Astrahan'a vardı
Onun ardınca da uçtu kurt kuş ve arı
Yok artık dağ gibi ağaç malı.

*Bıl Başkurd ormanı tamam kesilgeç
Sefileler tavaardan hem özilgeç
Faķirlep taptılar hem başka şeyni
Kara tal kayırın, koş hem kükeyni.*

...

(1904)

Bu Başkurt ormanı büsbütün kesilince
Düşkünler maldan olunca
Fakirleşerek buldular bir başka şeyi
Kara söğüt kabuğunu, kuşu ve yumurtayı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi şiirleri, hem içerik hem de dil bakımından ayrıca incelenmeye layıktır. Bu nedenle şiirleri ile ilgili değerlendirmeleri, yukarıda verdiğimiz örneklerle sınırlı bırakıyoruz.

Ömötbayev'in getirdiği yenilikler bağlamında en dikkat çekici eserleri, folklor temalı olanlar ile özellikle makale formunda kaleme aldığı yazılarıdır. Elbette folklor temalı eserleri, Başkurt ve genel anlamda Türk dünyası folklor çalışmaları açısından önem taşır. Avrupa ve Rusya'daki çalışmaları yakalama gayreti ile hazırladığı folklor, etnografya, coğrafya ve tarih türü çalışmalara alan uzmanlarınca ayrıca bir başlık açılması gerekir. Yine bu kapsamdaki eserleri kadar değerli olan ve içerik bakımından Ömötbayev'in şahsi düşüncelerini yansıtan makaleleri dikkat çeker. Dönemin nesir örneği olarak da dil ve üslup çalışmalarına konu edilecek kıymetteki bu yazılar, onun modernizm bağlamında maarifçi tavrını gösteren eserlerdir. Ayrıca bu makalelerinde dönemin siyasetine, ekonomik uygulamalarına yönelik tenkitlerin yanında çözüm önerileri de sunar. Onun şimdiye kadar yayımlanmış 26 makalesi vardır. Kunafin, *Möhemetselim Ömötbayev Eserzer-Hëzmetter* (2016) adlı çalışmasına sonradan tespit ettiği 4 makalesini daha ekleyerek bu 26 makaleyi yayımlar. Bu makalelerden bazılarının içeriklerine dair kısa bir göz atmakla onun fikir dünyası daha da anlaşılır olur.

Yemgiyet Tertipterë "Toplum Düzenleri" adlı eserinde Çarlık idaresi altında yaşamaya başladıkları zamandan itibaren Başkurtlar için tarihî bir mesele sayabileceğimiz toprak konusunu ele alır. Ömötbayev, yerel idarecilerin usulsüz davranışlarına somut örnekler getirir. Eski kanunların güncellenmemesinden ötürü oluşan mağduriyetler, kanun dışı uygulamalar, kiralama ve satıştaki usulsüzlükleri ele alır. O, Başkurtların bu hâle gelmesini göçebe hayattan yerleşik hayata hızlı geçişle ilişkilendirir. Bu hızlı geçiş onların yeni meslekler öğrenmemelerine neden olur. Avrupalılardan yeni iş alanları öğrenmeleri gerektiğini belirtir. Yer yer halka da tenkitlerini esirgemez. O, halkın eski mesleklerini bırakıp yenilerine ise çok yavaş adım attığını söyler (krş. Ömötbayev, 1984, s. 92; Kunafin, 2016, s. 113). Ömötbayev'in halkına olan inancı ve güveni çok yüksektir. Nepulyev Askerî Okulunda eğitim alan gençler arasında Başkurt gençlerinin farklı olduğunu vurgulamasından bunu anlayabiliriz: *Nepulyev isëmëndegë kadet korpusunuñ Aziya eskadronında ukıvsı Mişerzer, Tipterzer, Kırgızzar hem Rustar arahında her saķ Başkört yëğëtterë ayırılıp torğan...* "Nepulyev adındaki askerî okulun Asya alayında okuyan Mişerler, Tipterler, Kırgızlar (Kazaklar) ve Ruslar arasında her zaman Başkurt yiğitleri ayırırlar..."

Ömötbayev, Başkurtların silahlı gruplarının dağıtılması ile ortaya çıkan adaletsiz uygulamalardan söz eder. Bazı fırsatçı grupların Başkurtları, dalkavukluk ve tembellikle suçladıklarını ifade eden Ömötbayev, buna karşı çıkararak halkında böyle vasıfların bulunmadığını söyler ve Rus dili ile Avrupa kültürünü tanımadıklarından

dolayı bu şekilde yaftalanmalarına karşı çıkar. Rusçaya olan ilgisizliklerinin ise, sadece mollalardan kaynaklanmadığını misyonerlik girişimlerinin de bu öğrenime mâni olduğunu belirtir.

Ömötbayev, bu yazısında yalnızca eleştirilerini, aksaklıkları sıralamaz. Ayrıca bu aksaklıkların giderilmesi hususunda çözüm önerileri de sunar. 12 maddede belirttiği aksaklık ve eleştirileri için 9 maddelik çözüm önerisi sunar. Örneğin; Başkurt halkının ziraat, terzilik, dericilik, inşaat alanlarında meslek öğrenmelerini, toprak satışının yasaklanmasını ve belirli grupların işlere aracılık etmesinin engellenmesini, başka grupların hayvanlarına otlakların kullandırılmamasını ve Başkurlara kış döneminde mesleki kurslar verilmesini önerir. Meslek konusuna bir diğer yazısı olan *Halık Bayıymı Elle Yarlılanamı* “Halk Zenginleşiyor mu Yoksa Fakirleşiyor mu?” başlıklı yazısında da değinir (bk. Ömötbayev, 1984, s. 97; Kunafin, 2016, s. 117). Ufa ve Orenburg bölgesindeki halkın ekin ekmek, hayvan yetiştirmek ve saman hazırlamaktan başka bir şey bilmediğinden yakınır. Çay ve şeker gibi ürünlerin aşırı pahalalanması ile halkın bunları alamadığını ifade eder.

Yayımlanmamış notlar hâlinde Ömötbayev arşivinde bulunan *Örşek Küpërë* “Örşek Köprüsü” adlı eserinde ise halkın emeğinin karşılığı verilmeden yol, köprü yapımında kullanılmasını tenkit eder. Halkın sömürülen emeğinin yanında, yapılan işin zamanla unutulması, yerel yöneticilerin keyfi uygulamaları ile ilişkilendirilir. *Yubiley Bayramı* “Yıldönümü Kutlaması” *Yâdigâr* eserinde yer alan bir diğer eleştirel yazısıdır. Ufa’nın 300. yıl kutlamalarının anlatıldığı yazıda, bu kutlamalar için Müslüman tebaaya hazineden verilen yardımın azlığı tenkit edilir. Ayrıca Ömötbayev’in kullandığı terminolojinin zaman içerisinde anlam değiştirdiğini izlemek de mümkündür. Örneğin; *gubernskiy kala* ifadesi bugün “taşradaki şehir” anlamını karşılarken Ömötbayev’de bu ifade “kentleşen şehir” anlamını taşımaktadır (bk. Kunafin, 2016, s. 152).

Halık Meğarifën Yulğa Halırğa “Halk Eğitimini Yoluna Koymak İçin” adlı eseri esasen bir rapordur. Ufa bölgesi Başkurlarının yerel yönetime seçilmiş tek vekili olan Ömötbayev, 1882 yılında Ufa yerel yönetim bülteninde bu raporunu yayımlar (bk. Ömötbayev, 1984, s. 270; Kunafin, 2016, s. 274). Bu yazısında tercümenin gerekliliğine dikkat çeker. Daha önce Avrupa’nın yaptığı gibi her halkın Avrupa’dan tercüme yapılarak bu kaynaklara ulaşması üzerinde durur. Bunun yapılması ile Avrupa fenlerine ve Rus öğretmenlerine bakışın değişeceğine inanır. Avrupa eserlerinin dönemin yazı dili olan Tatarcaya tercümesini, Tatar dilinde gazeteler yayımlanmasını, coğrafya ve tarih haritaları hazırlanmasını tavsiye eder.

Ne zaman yazıldığı belli olmayan *Edebiyat hem Meğrifet Hakkında* “Edebiyat ve Eğitim Üzerine” adlı yazısı, Rusça kaleme alınmıştır. Bu yazı, *Yâdigâr* adlı eserinde yer almaz. ‘1904-1906 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir’ (Ömötbayev, 1984, s. 270). Bu yazısındaki temel düşünce; edebiyat ve devlet arasında kurduğu ilişkidir. Edebiyatın bilhassa kendi devleti olan halklarda daha fazla geliştiğini söyler ve hükümet tarafından desteklenen edebiyattan söz edip örnek olarak da Memlûk sahası Kıpçaklarını verir.

Yukarıda da andığımız *İlm-i Hikmet Hakkında "İlm-i Hikmet Üzerine"* ve *Yevropa Halkının Sözüleri "Avrupa Halkının Sözüleri"* adlı yazıları da *Yâdigâr*'da yayımlanmıştır. Bu iki yazısında *felsefe* ve *doktor* kelime köklerini ve anlamlarını açıklamaya çalışır. Böylelikle yeni kavram ve anlayışları eğitilmiş kimselere, halka tanıtmaya çabalar. *Rumiya İlen 1400 Yıl İçinde Bulğan Vağ'alardan "Roma ile 1400'lü Yıllar İçinde Olan Vakalardan"* yazısında da Avrupa tarihi ve Amerika'nın keşfini anlatır. 1899-1900 yıllarında yazdığı belirtilen *Yañı Zelandiya hem Madagaskar Hezirelerenñi Gejeyep Koştarı "Yeni Zelanda ve Madagaskar Adalarının Acayip Kuşları"* yazısında ise zoolojik bilgiler sunar. Bu coğrafyalarda nesli tükenen *dinornis* ve *epiornis* kuşlarını tanıtır. Bu iki kuş arasındaki benzerliği ise dönemin coğrafyacılarının kadim devirlerde kıtaların bir olduğu fikri ile birleştirir. Yine 1899-1900 yıllarında yazdığı düşünülen *Gejeyep Žur Mehlükter "Acayip Büyük Yaratıklar"* adlı yazısında dinazor (brontozor) kemiklerinin bulunuşu ve bunların ölçüleri hakkında bilgi verir.

Sonuç ve Öneriler

Ömötbayev, özel anlamda Başkurtların tarihî, etnografik, folklorik malzemelerini bir araya getirir. Ancak görüleceği üzere o, çok yönlü bir aydın olarak ait olduğu toplumun zihin dünyasına, günlük yaşamına ve toplumsal dönüşümüne etki edecek bilgiler sunmaya çalışır. Kendinden önceki ve çağdaşı olan aydın mollaların okuma, öğrenme çağrısını farklı bir seviyeye taşıyarak dünyanın farklı coğrafyalarında olup bitenlere dair merak uyandırmayı amaçlar. Kısacası; Ömötbayev, toplumunun modernleşme yolunda bir değişiklik meydana getirir. O bu seyri, mollaların çizgisinden bilimsel bir çizgiye taşımaya çalışır. Esasen yazdığı coğrafik, filolojik ve pedagojik alanlardaki eserlerle döneminde adından söz ettirir. Genel anlamda ise özellikle İdil-Ural Türkleri arasında ve Türk dünyasında modern sosyal bilimlere ilk adım atan isim olarak değerlendirilebilir. Eserleri ve düşünce dünyası üzerine bilgi vermeye çalıştığımız Ömötbayev, tüm bu nedenlerle Türk dünyası modernleşmesi bağlamında göz ardı edilmemesi gereken bir isim olarak yeni incelemelere konu edilmelidir.

Bu denli çok yönlü bir şahsiyet olan Mõhemetselim Ömötbayev'in Türk dünyası aydınlanması bahsinde anılmamasının birkaç sebebi olabilir. Kanaatimizce temel sebep, Ömötbayev'in eserlerinde yukarıdaki pek çok yazısında da belirgin olarak görülen Başkurtluk vurgusudur. Bu vurgu nedeniyle Sovyet dönemi Başkurt edebiyat tarihçilerinin onun eserlerinden ve isminden çekindikleri düşünülebilir. Böylelikle ilgili bölümde andığımız P. F. İşçerikov'un makalesinin neden yayımlanmadığı sorusu bir cevap kazanır. 1965 sonrasında Başkurt edebiyat tarihçilerinin ilgi duyduğu Ömötbayev'in eserleri, ancak 1980'lerde Kunafin ile birlikte ciddi monografilerin konusu olmuştur. Geç yayımlanan bu çalışmalar sebebiyle Türk dünyasında ve özel anlamda İdil-Ural'da aydınlanma süreçleri tanımlanırken Ömötbayev'in ismi ve eserleri çalışmaların dışında kalmıştır.

Ayrıca Ömötbayev, incelenen hiçbir kaynakta bir ceditçi olarak tanımlanmaz. Elbette ceditçiliğin tam olarak bir tanımı yoktur. Bu çok tanımlılık dolayısıyla da ceditçilik, ülkemizde 'genel itibarıyla yeni fikirlere açıklık, zamana hitap eden bir din anlayışı, kadın özgürlüğüne taraftar olmak, Türk birliği idealine sahip olmak ve bu

ideal çerçevesinde Türk halkları arasında dayanışmayı teşvik etmek, dil birliğini, kültür birliğini tesis etmek, Rusya'nın siyasi ve kültürel boyunduruğundan onları korumak şeklinde' tanımlanır (Kanlıdere, 2023, s. 59). Ömötbayev, Türk birliği ideali ve kadın hakları konusuna eserlerinde pek yer vermediğinden yukarıda belirtilen tanım ölçüsünde ceditçi olarak değerlendirilmez. Kuvvetle muhtemeldir ki Çarlık nezdindeki memuriyeti de bu tür bir tavrın oluşmasında mühim bir engel teşkil eder. Yukarıda verilen tanım ölçüsünde daha çok mahallî bir modernist olarak sınırlanmaktadır. Bu nedenle Başkurt modernleşmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak, edebiyat ve devlet ilişkisi ile Rusya Müslümanlarının sosyal hakları doğrultusunda yazdığı satırlar, tam anlamıyla olmasa da bazı yönleriyle onu ceditçi kılmaktadır.

Extended Abstract

In Europe, during the 19th century, specific methods emerged. These methods helped the public understand themselves and others better. Grammars, dictionaries, and histories were first seen in Europe. They were later seen in Tsarist Russia and Ottoman. These phenomena created the public. The going which was mentioned affected the Turks in Russia also. Tajetdin Yalchigol, Hosein Amirhan, Shihabetdin Merjani, and Qorbangali Halidov each write about the history of Turkic people in Russia. They focus on the early 19th century to create public identity. This beginning process with settle the public concept entered on a new phase for permanence of the concept. The idea of educationalism (maarifchilik) began with rationalism. At the same time, the jadidism idea had moved towards modernism in every social area. The ideas initiated a fast enlightenment period for Turks in Russia. Some intellectuals like Ismail Gaspirali are joint intellectuals for Turks in Russia. Some intellectuals like Ahundzade and Zardabi in Azerbaijan, Kayyum Nasiri in Tatars, Chokan Valihan(ov), Abay Kunanbai and İbirai Altynsarin in Kazaks, İvan Yakovlev in Chuvash, are more specific names. Intellectuals like Gali Sokoroi, Shemseddin Zaki and Miftakheddin Aqmulla conducted to rationalism the Bashkirs. The intellectuals were effective in the Bashkirs. They also influenced the Volga Ural region and Kazak steppes. But the first remembered name in Bashkir modernisation is Mohemmetselim Omotbaev. Many descriptions defined Omotbaev as an encyclopedist. But there is not enough knowledge about him out of Bashkortostan. Omotbaev is not mentioned enough out of Turkic world poetry anthologies in our country. He was İshmohemed's son who was the leader of Bashkir 9th canton. He had been educated at Nepulev Military School. After school, he worked as an interpreter at his canton and Muslims Religious Administration. Nikolai Karamzin had a strong influence on his thoughts. In his opinion, every public must possess a Karamzin to learn their history. Throughout his life, Omotbaev wrote 11 works in various fields, such as reports, translations, ethnographical materials, grammar, religious texts, and poetry. Six of these works were published. His most famous work is *Yadigar* (1897). The work is 128 pages and has rich content. It includes historical cases, memories, poetry, historical and ethnographical writings and narrations. At the same time, he translated many Alexandr Pushkin Works from Russian. His Pushkin poetry translations were the first significant translations.

Additionally, he was a philologist. He had written a Tatar grammar. He said he wrote the grammar according to European philological methods. Moreover, he mentioned his Persian and Tatar grammars were shown as an example in an education meeting. Omotbaev had upgraded to the next level of the education calling of enlightened mollas who lived before him and were contemporaries. He intended to arouse interest in the events in different parts of the world in people's mentality. In brief, he had created change for the enlightenment of his society. He had the purpose of directing his society's going from the traditional line of mollas to the scientific line. He made his name known by writing geographical, philological, and pedagogical works in his time. Especially it can commentate as he was the first name stepping into modern sciences in the Volga Ural region and the Turkic world out of Türkiye. Bashkirism, seen clearly in Omotbaev's works, had been accepted as prejudicially noxious in Soviet literary studies. Therefore, studies on Omotbaev and his works began too late. Because of this, Omotbaev and his works have not been seen while describing enlightenment in the Turkic world and, especially in the Volga Ural region, in studies out of Bashkortostan.

Kısaltmalar

Bşk.: Başkurt Türkçesi

Rus.: Rusça

Kaynakça

- Bennigsen, A. & Quelquejay-Lemercier, C. (1981). *Step'te ezan sesleri – Sovyet rejimi altındaki İslam'ın 400 yılı*. İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Devlet, N. (1998). *1917 Ekim ihtilâli ve Türk-Tatar millet meclisi*. İstanbul: Ötüken.
- Ehmerov, K. Z. (2012). *Başkort yazıvı tarihınan*. Öfö: Kitap.
- Ergang, R. R. (1933). Möser and the rise of national thought in Germany. *The Journal of Modern History*, Vol. 5, No 2, 172-196.
- Galin, S. (1993). *Tël askısı halıkta - Başkort folklorı: añlatmalı hüzlök*. Öfö: Kitap.
- Gereyëva, G. N. (2016). İlën danlar. halıkın küterër olo ğalim-pedagog, olo şeħës. *Başkortorstanda hem Reseyze ruhiy mezeniyet hem gumanitar fen: Tarihi hem hežërgëhë. Halık-ara fenniy-ğemeliy konferentsiya materialdarı içinde* (s. 9-12). Öfö, Başkort Devlet Universiteti.
- Höseyinov, G. (1991). *Möhemmetselim Ömötbayev*. Öfö: Başkortostan Kitap Neşriyetë.
- Kanlıdere, A. (2023). İdil-Ural bölgesinde fikir hareketleri ve ceditçilik. *Yeni Türkiye, İdil-Ural Özel Sayısı I, Yıl 29, Sayı 131, 57-72*.
- Kilmöhemetov, T. (2016). Möhemmetselim Ömötbayev – publitsist. *Vatandash*, 11 (241), 3-16.
- Kulbahtina, A. Z. (2012). *Traditsionnaya škola musulman Başkirii na rubeje vekov*. Ufa: BGPU.
- Kunafin, G. S. (2016). *Möhemmetselim Ömötbayev eserzer hežmetter*. Öfö: Kitap.
- Kunafin, G. S. (2021). Başkort halıkınıñ aq hem qara könderë ežënen. *Vatandash*, 8 (299), 121-130.
- Nedirgulov, M. H. (2016). Bagatoye i unikalnoye pismennoye naslediye. *Başkortostanda hem Reseyze meğrifetsëlök üsëşëñëñ ètaptarı hem üzënselëkterë: filologik, filosofik, tarihih-mezeniy, pedagogik hem hokukiy aspektar: Halık-ara fenniy-ğemeliy konferantsiya materialdarı içinde* (s. 298-302). Öfö, BaşDU RNÜ.
- Ömötbayev, M. (1897). *Yâdigâr*. Kazan: Tipografiya B. L. Dombrovskago.
- Ömötbayev, M. (1984). *Yedker*. Töz. Ginyet Kunafin. Öfö: Başkortostan Kitap Neşriyetë.
- Öner, M. (2018). Tatarlarda millî kimlik ve folklor. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 24, 252-259.
- Özşahin, M. (2020). Başkurtçanın sözlükleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 347-372.
- Sibegetova, R. (2016). Möhemmedselim Ömötbayev kitaptarı. *Vatandash*, 5 (236), 191-196.
- Söleymanov, E. (2016). Tabın öleñë hem ikë tabındaş. *Vatandash*, 4 (235), 155-169.
- Şekür, R. (2005). *Arzâklı Başkorttar*. Öfö: Kitap.
- Tercümân Gazetesi* (1899). Büyük şair Aleksandr Puşkin. 26 Mayıs 1899, Sayı 19.
- Tercümân Gazetesi* (1901). Yeni kitaplar. 16 Kasım 1901, Sayı 42, 167.
- Tercümân Gazetesi* (1903). Yeni kitaplar. 3 Mayıs 1903, Sayı 17, 27.
- Uymaz, T. (2014). Yusuf Akçuraoğlu'nun ulûm ve tarih adlı eseri üzerine bir inceleme. *Dört Öge*, 6, 45-70.

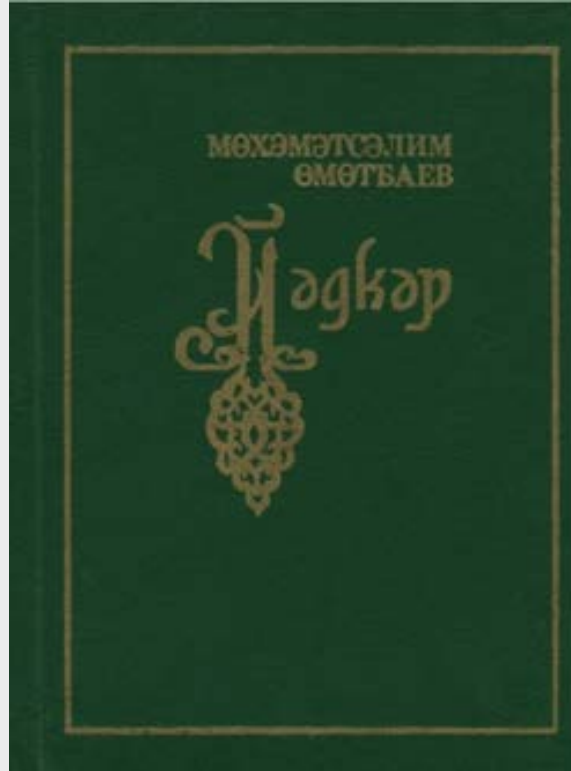
Ekler

Ek 1: Möhemetselim Ömötbayev

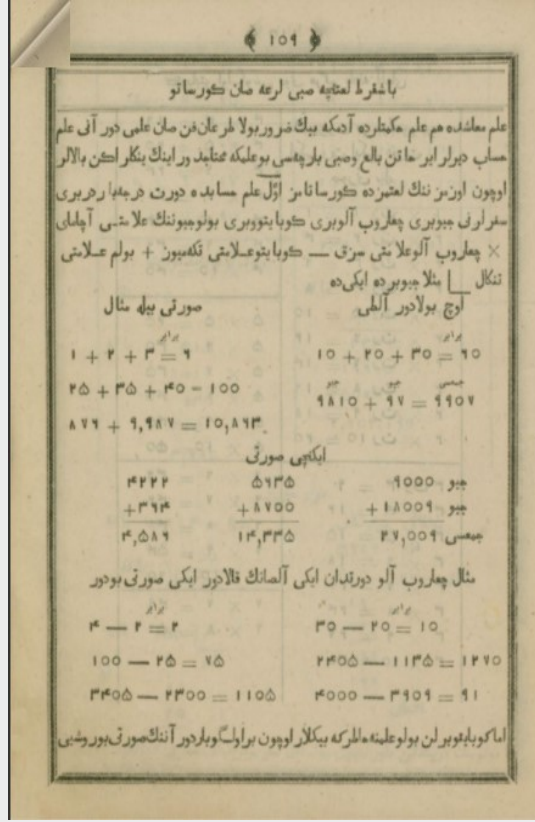

Ek 2: Yâdigâr (1897)

Ek 3: *Yedker* “Yâdigâr” (1984)Ek 4: *Şerâitü'l-Îmân* (Remile Sibegetova'dan alınmıştır)

Ek 5: Başkurt Lugatiñçe Sâbilere San Kürsetüv (Yâdigâr 1897)

Ek 6: Tatar Nehvsënñ Möhtasarı (Remile Sibegetova'dan alınmıştır).

